

МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1917–1920 РР.

У статті розглядається становлення медичної термінології в 1917–1920 рр. У березні 1918 р. Центральна Рада Української Народної Республіки звернулася до проблем української мови, і вона почала поширюватися на такі ділянки життя як військова справа, освіта, медицина, наука, фінанси. Українське Міністерство народного здоров'я та опікування, створене у травні 1918 р., затвердило термінологічну комісію. Українську медичну термінологію проаналізовано за книгою Арсена Річинського «Курс гігієни (науки про здоров'я)», яку він видав у 1919 р. в м. Ізяслав (нині Хмельницької обл.), де працював лікарем і одночасно викладав гігієну в Ізяславській вищій початковій школі.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Арсен Річинський, медична термінологія.

П.Є. Мазур

Українську Народну Республіку (УНР) було проголошено 7 листопада 1917 р. після більшовицького Жовтневого перевороту як автономну республіку у складі Російської республіки, а з 22 січня 1918 р. — як незалежну державу. УНР постала на місці південно-західних губерній Російської імперії.

У березні 1918 р. Центральна Рада УНР звернулася до проблем мови і оголосила українську мовою діловодства. Це відкрило нові можливості для повсюдного вжитку української мови. Дуже швидко українська мова шириться на такі ділянки життя, як військова справа, фінанси, освіта, медицина, наука. У 1917 р. вийшло 747 назв книжок українською мовою, 1918 р. — 1084, а 1919 р. — 665. Але це були в основному шкільні підручники та чимало дрібних брошур [4].

У травні 1918 р. в Уряді Української Держави (за Гетьманату) створено перше в нашій історії українське Міністерство народного здоров'я та опікування, було затверджено термінологічну комісію колишньої Медико-санітарної управи, яку організував і очолив Мартирій Галин, тоді головний хірург Київського військового шпиталю, пізніше — генерал-хорунжий Армії УНР та член Міністерства народного здоров'я. Овксентій Корчак-Чепурківський, викладач Імператорського університету святого Володимира у Києві, який у 1917 р. став одним з організаторів медичного факультету Українського університету, член Медико-санітарної ради при Центральній Раді, один із засновників Української академії наук, очолив редакційну комісію, створену для розроблення української медичної термінології [1].

Українську медичну термінологію, якою лікарі послуговувалися в часи УНР, проаналізовано за книгою Арсена Річинського «Курс гігієни (науки про здоров'я)» [3].

Від 31 травня 1917 р. до 9 квітня 1920 р. А. Річинський працював лікарем Ізяславської повітової лікарні. Поряд із цим він викладав гігієну в Ізяславській вищій початковій школі. Тут він зіткнувся з проблемою відсутності підручників українською мовою. «... Тепер, пориваючи зі спадщиною дореволюційних часів, пора припинити старе обмосковлення наших дітей, що призводило їх тільки до жорстокого рецидиву безграмотності і занепаду нашої національної культури» — писала з цього приводу газета «Нова дорога» [2].

Враховуючи ці обставини, А. Річинський видав підручник «Матеріяли до навчання гігієни (науки про здоров'я) в середніх класах гімназій та вищих початкових школах» як додаток до Вісника Ізяславської Повітової Народної Ради «Нова дорога». «Коли мені довелося викладати гігієну в Ізяславській вищій початковій школі, то за браком відповідного підручника прийшлося давати дітям тільки конспект лекцій, котрий вони мусіли вдома переписувати. Звичайно, коли клас складається з кількох десятків учнів, то такі умови навчання не можуть не гальмувати всієї справи, і я тоді ж прийшов до думки переробити, доповнити і видати свої лекції до загального ужитку, та, на жаль, мені на це не вистачило часу: проте перспектива зостатися на зиму знов з дитячими «переписами» вимагала все ж таки так чи інакше піти дітям на зустріч.

Отож я й передав для «Нової дороги» ці лекції — майже не переробляними і навіть не звіреними по науковим джерелам, бо все це писалося по пам'яті, позаяк моя бібліотека нещасного 1915 р. вивезена була по той бік Дніпра» [3, с. 3–4].

Підручник було розроблено відповідно до програми для 7–8 класів гімназії, ухваленої Міністерством народної освіти 18 вересня 1906 р. і складався з двох частин. Перша частина підручника накладом 700 примірників на 151 сторінку тексту вийшла в друкарні З.А. Трахтенберга у 1918 р., що має наступний зміст: Передмова; Завдання гігієни. Наші вороги в природі: Фізіологія бактерій; Роль бактерій в життю чоловіка; Як передається зараза від хворого здоровому і якими шляхами вона входить у здорове тіло; Боротьба тіла з заразою; Невразливість (імунітет); Дезінфекція. Санітарні заходи; Короткий огляд заразних хвороб; Заразні хвороби черевні; Ще про заразні хвороби; Паразити; Громадський лад і вдача людини; Старість [3].

Друга частина на 228 сторінок вийшла в 1918 р. у друкарні П.А. Кирчика зі змістом: Спеціальна фізіологія й гігієна: Загальний погляд на природу людини; Значінне шкіри й догляд за нею; Одежа; Житло; Опал. Провітрювання; Соняшне проміння в життю природи й людини; Штучне світло; Становище ґрунту і нищення покиди; Травлення; Пожива; Постачання води; Анатомія й фізіологія дихання; Дихальна руханка; Атмосфера; Фізична праця; Гігієна дитячого віку [3]. У 1919 р. А. Річинський об'єднує обидві книжки в одну під назвою «Курс гігієни (науки про здоровля)».

Слід врахувати, що на початку ХХ ст. українська мова дещо відрізнялася від сучасної. Власне це впливало на правопис і вимову багатьох медичних термінів, як-от наприклад: лейкоцити (білі зернята крові), фагоцити, гіперлейкоцитоз, заражіння, антітоксини, аглютиніни, преціпітіни, чулість фагоцитів (чутливість), противотрута, заражінне крові, менінгіт (запаління мізкових плівок), крив (кров), сухітнік (хворий на туберкульоз), кашіль, скарлятина, запаління, царство рослин (рослин) та живин (простіші живини та робаки), дитячий робак (аскарида), бовванчик (личинка), первітна (перша), заплоду (запліднення), значінне, розмножінне, розплоджування (розмножування), плязма, біольогічний, фізично-хімічна рівновага, поверххняне натягання, живлення, лічити хворобу, розстрой життя, життьові функції, відморожінне, чулість до приторкання, впріванне людини, зменшенне кількості сечі, здоровля, больниця, зараза (інфекція), провітрюване, заболіває, шкодливі, осмоз, розносяться з кривлею. (Автор статті не виключає, що під час набору книги були втручання ко-ректорів у первісний рукопис).

У період УНР відбувалося становлення української анатомічної номенклатури. Саме в цей час у 1918 р. А. Річинський закінчив медичний факультет Імператорського університету Святого Володимира у Києві. У праці А. Річинського міститься цілий ряд анатомічних назв українською мовою:

- найболонка — оболонка;
- дишниця — трахея, бронхи;
- жила — вена;
- пасоковий — лімфатичний;
- вихідник — анус;
- межитканний — міжтканинний;
- веселковий — райдужний;
- кість — кістка;
- почеревина — очеревина,
- червоні криваві зернята — еритроцити;
- живчики — сперматозоїди;
- мухир — сечовий міхур;

У підручнику особливий наголос зроблено на завданнях гігієни в захисті населення від заразних хвороб. Тут міститься багато українських термінів, які стосуються інфекційних захворювань, мікробів, епідеміології:

- дрібногляд (мікроскоп);
- бацілла (паличка);
- обклад (дифтерія);
- сухотний (туберкульозний),
- кривавний проніс (дизентерія);
- гачок холери (холерний вібріон);
- відгук організму (реакція організму);
- невразливість (імунітет);
- запобіжний (профілактичний);
- прищипка (щеплення);
- пошесть (епідемія).

У книзі досить вдало описано клінічну картину багатьох захворювань. Варто зазначити, що поряд з науковими (міжнародними) назвами захворювань, які прийшли з латинської мови, автор наводить назви хвороб з народної мови. Наприклад:

- туберкульоз — сухоти, чахотка;
- крупозна пневмонія — крупове запалінне легень;
- емфізема — розтяжінне (розширенне) легенів;
- сифіліс — пранці;
- малярія — пропасниця;
- дизентерія — кривава різачка, кривавниця, червінка;
- карбункул — огневик; паротит — свинка;
- сап — косатизна;
- дифтерія — обклад, завалки;
- сказ — стеклизна;
- сибірка — телій;
- діарея — бігунка;
- анемія — малокровність;
- склероз — затвердінне;
- каверна — печера.

Відповідно до тогочасних вимог фізіологічний розчин називався фізіологічний (соляний) розсіл, перекис водню — водня перекись, йод — йодина, мідяний купорос, кисень — квасень, вуглекислий газ — вугляний kwas, сірководень — трийний плин, недотепний — некваліфікований, наглий випадок — гострий випадок, прилипчивий — інфекційний, за-тяжний — хронічний.

Тепер, коли Україна здобула державну неза-лежність, низку зазначених назв, на нашу думку, варто повернути у сучасну медицину, що зробить професійну медичну мову багатшою, самобутні-шою і соковитішою. І тоді збудуться пророчі сло-ва А. Річинського: «Вірю також, що національна українська ідея не вмере, а розцвітатиме з новою силою. І в цій величній симфонії нашого відро-дження і моя маленька праця не лишиться не-плідною» [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ганіткевич Я. Розвиток української медичної терміно-логії. С.2. (<https://ntsh.org/node/1018/>).
2. Нова дорога. — №1–2. — 1918. — 10 березня. — 24 с.
3. Річинський А. Курс гігієни (науки про здоров'я). При-стосований до програми VII–VIII класів гімназій ухваленого Мін. Нар. Освіти 18 вересня 1906 р. / А. Річинський. — Ізя-славль на Волині, додаток до «Нової дороги» — Вістника Ізя-славської Повітової Народньої Ради. — 1919. — ч. I — 151 с., ч. II — 228 с.
4. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двад-цятого століття (1900–1941). Стан і статус. (4). Доба визволь-них змагань (1917–1920). <https://zbruc.eu>.

MEDICAL TERMINOLOGY THROUGHOUT THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC OF 1917–1920

P. Je. Mazur

*Kremenetsj Medical Vocational College
named after Arsen Richynsjkyj*

Summary. *In the article is considered the formation of medical terminology throughout 1917–1920. In March 1918, the Central Rada of the Ukrainian People's Republic turned attention to the Ukrainian language and started to expand its usage in military, educational, medical, scientific and financial areas. The Ukrainian Ministry of Public Health and Guardianship, that was founded on May 8, 1918, approved the terminology commission. Ukrainian medical terminology from Arsen Richynsky's book «Hygiene Course (Health Sciences)» was analyzed. He published the book in 1919 in Izjaslav (Khmelnjytsjkyj region currently), where worked as a doctor and taught hygiene in the Izjaslav Higher Primary School at the same time.*

Key words: *Ukrainian People's Republic, Arsen Richynsjkyj, medical terminology.*

Адреса для листування:

Мазур Петро Євстахійович
Кременецький медичний фаховий коледж
імені Арсена Річинського
E-mail: kremed@ukr.net
Тел.: +38 (067)968-23-85

Отримано 02.08.2021